

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Darius Antanavičius

3

UDK 930.2(093)

Is81

Knygos rengimą ir leidimą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
Sutartis Nr. LIT-1-4

Recenzavo

Mindaugas Paknys (*Lietuvos kultūros tyrimų institutas*)

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus

(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf

(*Kylio universitetas*)

Rimvydas Petrauskas

(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė

(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

TURINYS

Pratarmė	7
--------------------	---

Straipsniai

Artūras Dubonis

Kelios Lietuvos istorinės geografijos XIII–XIV a. problemos: tarp teorijos ir šaltinių tyrimų praktikos	11
On some problems of 13–14th c. Lithuanian historical geography: between a theory and a practical investigation of the sources. <i>Summary</i>	21

Darius Baronas

Žemaičių krikštas Jono Dlugošo „Kronikos“ šviesoje	23
The conversion of Žemaitija to the Roman Catholic faith as seen through the chronicle of Jan Długosz. <i>Summary</i>	30

Tomas Čelkis

Privačios žemėvaldos ribų nustatymas ir žymėjimas XV–XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje	31
Grand Duchy of Lithuania private land-ownership lines setting and marking in the 14th – 16th centuries. <i>Summary</i>	58

Reda Bružaitė

LDK parapinės dvasininkijos ir pasauliečių teisminiai ginčai XVI a. (Lietuvos Metrikos teismų bylų knygų duomenimis)	59
Lawsuits between parish clergy and lay persons in the 16th century in the light of the court records books of the Lithuanian Metrica. <i>Summary</i>	83

Raimonda Ragauskienė

„Dingę istorijoje“: XVI a. LDK privačių archyvų dokumentų dinamika	85
“Lost in history”: the movements of documents within the private archives in the Grand Duchy of Lithuania in the 16th century. <i>Summary</i>	109

Darius Antanavičius

„Cnotliwy Litwin“ (1592 m.) autorius ir teksto šaltiniai	111
The work „Cnotliwy Litwin“ (1592): its author and sources. <i>Summary</i>	127

Živilė Nedzinskaitė

LDK jėzuitų retorikos ir poetikos paskaitų rankraščiai: teorijos ir praktikos dermė	131
The manuscripts of Jesuit courses of study in rhetoric and poetics in the Grand Duchy of Lithuania: a harmony of theory and practice. <i>Summary</i>	151

Agnė Railaitė

Jonas Skarulskis ir jo ryšiai su Kantakuzenais: Kauno maršalaičio vestuvių epitalamijo tyrimas	153
John Skarulskis and his relationship with the Cantacuzenes: a study in the epithalamium of the son of the marshal of Kaunas. <i>Summary</i>	164

Adam Stankevič

Skilusių tribunolinių seimelių problema ir jos sprendimas 1779 m.	167
The problem of duplication of the Tribunal dietines and their resolutions in 1779. <i>Summary</i>	178

Šaltinio publikacija

Irena Valikonytė

Pirmasis Lietuvos Statutas Žemaitijoje	179
The First Statute of Lithuania in Žemaitija. <i>Summary</i>	194

Recenzijos

V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, <i>Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.</i>	195
<i>Akty cechów wileńskich 1495–1759</i>	199
<i>Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimų dokumentai.</i>	202
<i>Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m. = Visitatio decanatus Pobojscensis iussu et voluntate Ignatii Jacobi Massalski episcopi Vilnensis A. D. 1782–1784 peracta</i>	207
Santrumpos	213
Apie autorius.	215
Autoriams	217
Guide for Authors.	221

LDK JÉZUITŲ RETORIKOS IR POETIKOS PASKAITŲ RANKRAŠČIAI: TEORIJS IR PRAKTIKOS DERMĖ

Živilė Nedzinskaitė

Nuo Antikos laikų retorika laikyta ne tik sudėtinga iškalbos meno sistema, bet ir vienu iš tinkamiausių būdų ugdyti aiškiai ir įtikinamai mintis reiškiančią asmenybę, lavinti jos intelektą. Antikoje *eloquentia* buvo svarbi pakopa siekiant politinės karjeros, vėlesniais laikais ji laikyta viena iš sąlygų norint gauti visuomenines ar bažnytines pareigas. XVII a. Europoje retorikos mokslas apėmė ne tik teorines iškalbos meno problemas, bet rodė ir literatūros permainas, vertybių pokyčius, taip pat fiksavo svarbiausias Baroko epochos tendencijas ir ypatumus, atsispindinčius žmonių sąmonėje ir viešajame gyvenime. Minėtomis savybėmis pasižymėjo ir LDK jėzuitų kolegijose dėstytos poetikos ir retorikos¹ disciplinos.

Straipsnyje, remiantis LDK jėzuitų kolegijose taikyta retorikos dėstymo metodika ir praktinio jos rezultato – studentų pratybų sąsiuvinyje iš Kražių užrašytos kalbos analize, siekiama parodyti, kaip retorikos taisyklės suprato ir taikė studentai kurdami savarankiškus kūrinius. Taip pat atrepiamas dėmesys į tai, kaip įvairių mokslų, tarp jų ir istorijos, žinios pravertė rengiant akademinį, bažnytinį ir valstybinį Lietuvos elitą, prisidėjo formuojant piliečių religines, moralines, politines pažiūras.

Išsamių tyrimų, kuriuose būtų analizuojami LDK jėzuitų kolegijose dėstytų retorikos paskaitų užrašai ir studentų pratybų sąsiuviniai, jų tendencijos ar novatoriškumas, taip pat reikšmė ir vertė, sąsajos su kitais mokslais, yra mažai. Svarbiausi šioje srityje yra Eugenijos Ulčinaitės tyrimai, aptariantys pagrindines XVII–XVIII a. retorikos ir literatūros problemas². Atskirus retorikos ir literatūros

1. XVII a. poetika ir retorika dažnai buvo neskaidomos į atskirus kursus, bet dėstomos kaip vientisa disciplina.

2. E. Ulčinaitė, „Sarbiewski w retorykach XVII–XVIII w. na Litwie. Sprawa imitacji“, *Prace historycznoliterackie. Oświecenie: Kultura – Myśl*, pod redakcją J. Platta, nr. 17, Gdańsk, 1995, p. 189–201; E. Ulčinaitė, „Tradycja i nowatorstwo w wykładach retoryki w kolegiach jezuickich w XVII–XVIII wieku“, *Jezuicka ars educandi: Prace ofiarowane księdzu profesorowi Ludwikowi Piechnikowi SJ*, Kraków, 1995, p. 241–252; E. Ulčinaitė, *Teoria retoryczna w Polsce i na Litwie w XVIII wieku. Próba rekonstrukcji schematu retorycznego*, Wrocław, 1984.

aspektus, pasinaudodami kai kuriomis rankraštinėmis LDK retorikomis, yra tyrę Lietuvos ir Lenkijos literatūrologai³. Su istorijos mokslu susijusių mokyklinių retorikų vaidmenį fragmentiškai tyrė Algirdas Šidlauskas⁴, gerokai plačiau – Kazimieras Puchowski⁵.

Retorika jėzuitų mokymo sistemoje

1540 m. Paryžiuje Ignaco Lojolos (Injigo Lopess de Onjass i Lojola, 1491–1556) įsteigta Jėzaus Draugija pagarsėjo kaip vienuolija, labiausiai susijusi ne vien su kontrreformacine, bet ir su edukacine veikla, turėjusia įtakos visos Europos švietimo sistemos raidai. Vienuolijos įstatai skelbė, kad jos tikslas yra pamaldumas, kuris gali būti pasiekiamas ir skleidžiamas įvairiais būdais. Ordino įkūrėjas rašė: „Žmogus sukurtas šlovinti, garbinti ir tarnauti Dievui, mūsų Viešpačiui, ir per tai išgelbėti savo sielą; kiti dalykai sukurti dėl žmogaus, kad jam padėtų siekti tikslo, dėl kurio jis sukurtas. [...] Vadinasi, žmogus tiek jais turi naudotis, kiek jie padeda siekti jo tikslo, ir tiek jų atsisakyti, kiek jie tam trukdo.“⁶

Jėzuitų edukacinės sistemos šerđį sudarė apgalvotas ir laiko dvasią atitinkantis modelis, kuriuo iš dalies buvo tęsiamos Renesanso humanistinio lavinimo tradicijos, o vėliau integruotos ir Baroko naujovės. Jėzaus Draugijos nariai pirmą kartą tradicinę mokymo programą ir metodus sistemingai pritaikė plačiam švietimo institucijų tinklui. Visos jėzuitų mokyklos veikė pagal bendrą standartinį švietimo projektą, kuris buvo paremtas keliais pagrindiniais dalykais: pačios mokymo programos originalumu; laipsnišku perėjimu nuo žemesnio lygio prie aukštesnio; mokyklose dėstė darbai atsidavę, gerai parengti mokytojai. Daugiausia dėmesio buvo skiriama tvarkai ir metodiškumui. Vokiečių mokslininkas Henrikas Biomeris (Heinrich Böhmer, 1869–1927) Jėzaus Draugiją yra pavadinęs mokytojų ir mokslininkų ordinu, pačia didžiausia edukacine organizacija, kuri kada nors buvo

3. E. Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius, 1998; M. Ročka, „Apie Sarbievijaus poetiką“, *Senosios lietuvių literatūros baruose*, Vilnius, 1971, p. 15–62; M. Ročka, „Vilniškė Sarbievijaus poetikos dalis“, *Literatūra*, 25(3), 1983, p. 54–64; E. Buszewicz, *Sarmacki Horacy i jego liryka: imitacja – gatunek – styl*, Kraków, 2006; I. Kadulska, *Ze studiów nad dramatem jezuickim wczesnego Oświecenia (1746–1765)*, Wrocław i. inn., 1974; J. Niedźwiedz, *Nieśmiertelne teatra sławy. Teoria i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII–XVIII w.*, Kraków, 2003; K. Puchowski, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej obojga narodów. Studium z dziejów edukacji elit*, Gdańsk, 2007; Ž. Nedzinskaitė, *Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poetikos ir poezijos recepcija XVII–XVIII amžiuje*, daktaro disertacija, Vilnius, 2008.

4. A. Šidlauskas, *Istorija Vilniaus universitete XVI a. pabaigoje – XIX a. pradžioje*, Vilnius, 1989, p. 18–25.

5. K. Puchowski, *Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej 1565–1773*, Gdańsk, 1999.

6. I. Lojola, *Autobiografija. Dvasinės pratybos*, iš ispanų k. vertė kun. L. Virbalas SJ, Vilnius, 1998, p. 25.

egzistavusi pasaulyje⁷. Jis vaizdžiai pajuokavo, kad geriausiai ordiną simbolizuotų mokytojo, rankoje laikančio lotynų kalbos gramatiką, figūra. Taip pat svarbu pažymėti, kad jėzuitai kuravo tik aukštesnįjį ir aukštąjį mokslą, o vienas iš siekiamų tikslų buvo išmokyti auklėtinį kalbėti ir rašyti lotyniškai lygiai taip pat ar net geriau nei gimtąja kalba.

Jėzuitai mokymo modelio pagrindu pasirinko formalų humanistinį metodą, kuris, jų nuomone, labiausiai ugda charakterio stiprybę ir pamaldumą. Edukacijos pagrindą sudarė klasikinių kalbų – lotynų, graikų ir iš dalies hebrajų – studijos, o realiesiems mokslams (istorijai, geografijai, matematikai) dėmesio buvo skiriama gerokai mažiau. Mat formalus mokymo metodas buvo skirtas mąstymo įgūdžiams ir intelektualiams gebėjimams lavinti. Perėmę pagrindinius humanistų mokymo principus, jėzuitai sukūrė tipinį kolegijos modelį, kurį sudarė gramatikos (skiriamos dažniausiai į infimą, gramatiką ir sintaksę), poetikos ir retorikos klases. Jau mokėdamas skaityti, rašyti ir skaičiuoti⁸ pirmojoje kolegijos klasėje (*infima classis grammaticae*) mokinys buvo mokomas lotynų ir graikų kalbų pradmenų. Antrojoje klasėje (*media grammaticae*) baigdavo lotynų kalbos gramatiką, tęsdavo graikų kalbos studijas ir skaitydavo Cicerono, Ovidijaus veikalus. Trečiojoje klasėje (*suprema classis grammaticae*) toliau buvo mokoma lotynų kalbos, baigiamas graikų kalbos kursas, mokiniai susipažindavo su eilėdara, skaitydavo Cicerono ir Vergilijaus kūrinis. Ketvirtojoje – poetikos klasėje (*humanitas, classis poeticae*) – buvo aiškinama eilėdara, skaitomi Cicerono, Vergilijaus, Cezario ir graikų autorių kūriniai. Poetikos klasėje buvo pasirengiama retorikos (*classis rhetoricae*) kursui, kuris vainikuodavo kolegijos studijas. Visos išvardytos disciplinos kolegijoje buvo studijuojamos 5 arba 7 metus. Vėliau tobulinti žinias buvo galima jau universitete: iš pradžių Filosofijos (3 metai) fakultete, kuriame buvo dėstoma logika, fizika arba gamtos filosofija, metafizika, etika bei matematika, o galiausiai ir Teologijos (4 metai) fakultete.

Minėtinas ir dar vienas jėzuitų mokymo sistemos ypatumas – privaloma studentų pedagoginė praktika. Mat siekta, kad studentai ne tik įgytų aukštą kvalifikaciją, bet ir mokėtų savo žinias pritaikyti, įtikinamai ir aiškiai pateikti. Todėl dėstymas infimos, gramatikos, sintaksės, poetikos, o vėliau ir retorikos klasėse buvo įprastas daugelio magistrų kelias⁹. Prieš pradėdami filosofijos studijas, jėzuitai atlikdavo praktiką, kurios metu paprastai metus ar dvejus dėstydavo infimos ir gramatikos klasėse. Baigusieji filosofijos studijas buvo siunčiami mokyti poetikos ir tik teologijos absolventai galėjo dėstyti retoriką ar filosofiją. Reikia pasakyti, kad jėzuitų metodai pasižymėjo išvalgumu ir demokratiškumu, stengtasi, kad įvairūs

7. Г. Бёмер, *История ордена иезуитов*, Смоленск, 2002, p. 375.

8. A. Šidlauskas, *op. cit.*, p. 18.

9. E. Ulčinaitė, „Retorika Vilniaus universitete XVI–XVII a.“, *Literatūra*, t. 25 (3), Vilnius, 1979, p. 52.

mokinių gabumai būtų veiksmingiau panaudojami Draugijos veikloje, todėl paaiškėjus, kad asmuo netinka pedagoginiam darbui, jis buvo skiriamas pamokslininku, užsiimdavo misionieriaus veikla ar eidavo administracines pareigas.

Pagrindinė metodinė priemonė ir nuostatų rinkinys, kuriuo rėmėsi visa jėzuitų švietimo sistema – 1599 m. Romoje išleistas *Ratio studiorum*¹⁰. Nurodymuose išsamiai aptariamos visų klasių mokinių ir mokytojų teisės, pareigos, mokymo metodai, paskaitų tvarka ir vadovėliai. *Ratio studiorum* buvo sudaromos orientuojantis į kelis pagrindinius dalykus. Pabrėžta, kad jėzuitų švietimo tikslas yra dvasinis, turintis ugdyti tikrą žmogišką Dievo meilės pajautimą ir nusiteikimą tarnauti artimui (*christianitas et pietas*). Nurodyta metodiškumo svarba žinioms ir krikščioniškoms dorybėms perteikti: pirmiausia mokiniai turėtų įgyti tvirtus pagrindus, o tik paskui tam tikra tvarka būtų pateikiama tolydžio sudėtingesnė mokymo medžiaga. Taip pat rekomenduota ne tik suteikti žinių, bet ir ugdyti mokinių charakterį, lavinti mąstymo įgūdžius, siekti, kad jie patys aktyviai dalyvautų mokymo procese. Pageidauta, kad bendrą mokytojo ir mokinio pastangų rezultatą vainikuotų *eloquentia perfecta* (tobula iškalba), kuri buvo suprantama kaip kritinio mąstymo ir gebėjimo aiškiai, įtikinamai, laisvai reikšti savo mintis žodžiu ir raštu sintezė.

Ratio studiorum puslapiuose daug dėmesio skiriama retorikos mokymui. Skyriuje apie retorikos profesoriaus pareigas (*Regulae professoris rhetoricae*) atkreipiamas dėmesys į tris pagrindinius su retorikos mokymu susijusius dalykus. Pirmiausia nurodoma išdėstyti iškalbos taisykles (*praecepta dicendi*), paskui mokiniai jas išmoksta ir tobulina retorinį stilių, kurio geriausias pavyzdys yra Cicero nas (*stylus [...] ex uno fere Cicerone sumendus est*), o galiausiai suteikiama įvairaus pobūdžio žinių, reikalingų visapusiam oratoriaus talentui atskleisti. Šios žinios vadinamos *eruditiones*: faktai iš istorijos, geografijos, heraldikos, teisės, psichologijos, archeologijos, politikos, etikos, karybos, biografistikos, religijos, papročių, mitologijos ir pan. Taigi retorikos mokyme, kaip ir visoje jėzuitų edukacijos sistemoje, yra trys pagrindiniai sluoksniai: teorinis, praktinis ir erudicinis.

Poetikos ir retorikos mokymą sudarė dvi dalys: Antikos autorių kūrinių skaitymas, analizė ir savarankiškas įvairių žanrų kūrinių rašymas imituojant perskaitytus ar pasirinktus kūrinius. Ne visai aišku, kaip mokiniai skaitė ir aiškino pasirinktus tekstus¹¹, tačiau *Ratio studiorum* pateikta tokia standartinė bet kokio kūrinio analizės schema. Pirmiausia mokytojas išaiškina kūrinio prasmę ir pateikia galimus interpretacijos variantus, paskui aptaria kūrinio kompoziciją ir meninės išraiškos būdus, taip pat pateikia pavyzdžių, kaip kūrė kiti autoriai, naudodami panašias išraiškos priemones. Vėliau analizuojamo kūrinio idėjos patvirtinamos kitų autorių mintimis ir sentencijomis. Paskiausiai rekomenduota

10. *Ratio atque Institutio studiorum Societatis Iesu, Romae, 1599.*

11. E. Ulčinaitė, *op. cit.*, p. 54.

paaikinti kūrinio realijas, susijusias su istorija, mitologija, geografija ar pan., taip pat atkreipti dėmesį į atskirų žodžių, posakių savitumą. Perskaičius kūrinių ir atlikus jo analizę, mokiniam pateikiama praktinių užduočių: parašyti kokio nors žanro kūrinių, imituojant perskaityto autoriaus stilių. Aukštesnė pakopa, paprastai praktikuota tik retorikos klasėje, buvo savarankiška mokinių literatūrinė kūryba, kuri ne tik atspindėjo įgytas teorines žinias, bet dažnai atskleisdavo ne vieno studento poetinius ar prozinius gabumus.

LDK jėzuitų kolegijų poetikos ir retorikos paskaitų konspektų ypatybės

Lietuvos jėzuitų kolegijose, kaip ir visose jų mokyklose, studijas vainikuodavo retorika, dėstoma pagal *Ratio studiorum* principus. Svarbu, kad LDK jėzuitai, remdamiesi renesansiška šios disciplinos dėstymo tradicija, neatmetė ir XVII a. atsiradusių naujovių.

Gausiuose Renesanso epochos vadovėliuose¹² viena svarbiausių retorikos problemų buvo imitacijos (*imitatio*), arba sekimo Cicerono stiliumi, klausimas, dėl kurio kilo ilgos ir karštos diskusijos tarp žymiausių ano meto humanistų. Šis klausimas liko aktualus ir XVII a., kai pasikeitė pagrindinis retorikos uždavinys: svarbiausia tapo ne pamokyti klausytoją (*docere*), o pradžiuginti ir nustebinti (*delectare*). Radosi vis daugiau veikalų, kurie siūlė ne vieną, o daugiau imitacijos vertų autorių¹³. Baroko literatūros teoretikai pamažu nuvainikavo vienintelį ir nepakeičiamą lig tol buvusį Ciceroną ir konstatavo, kad įvairūs stiliai yra geri, jei jie tinkamai pasirenkami. Todėl XVII a. nebeliko griežto, Renesanso epochoje privalomo, mokymosi iš Antikos, susiformavo naujas santykis su senaisiais autoriais: intelektualinis žaidimas ir varžymasis su geriausiais jų kūrinių, individualaus ir neįprasto stiliaus, vėliau pavadinto barokiniu, paieška.

LDK kolegijose dėstomos retorikos teorinį pagrindą sudarė J. C. Skaligerio veikalas *Poetices libri septem* (1561 m.) ir J. Pontano vadovėlyje *Poeticarum institutio-*

12. Poetikos ir retorikos teorijai skirtus veikalus tuo metu rašė ne tik universitetų profesoriai, bet ir poezijos mylėtojai, jos žinovai, patys poetai, taip pat filosofai, dvasininkai, diplomatai. Šie veikalai to meto visuomenėje atliko keleriopą vaidmenį. Jų tikslas buvo ne vien plačiai ir išsamiai komentuoti literatūros kūrinius, analizuoti poetines figūras ir nurodyti tinkamą jų vartojimą, aptarti metrus ir žanrus, stilistiką, temų įvairovę ir pan. Poetikos ir retorikos veikalai atliko ir kitą ne mažiau svarbią funkciją: rodė daug platesnį to meto mąstymo, minties, idėjų kontekstą. Labai dažnai šie veikalai nebuvo vien formalūs vadovėliai ar taisyklių ir nurodymų rinkiniai, bet atspindėdavo daug gilesnį, platesnį estetikos teorijų lauką ir prisidėdavo prie naujų filosofinių kategorijų formavimo. Būtent įvairaus tipo poetikose buvo formuluojami pagrindiniai to meto estetikos klausimai: grožio, poetinio įkvėpimo problemos, tiesos ir fikcijos santykis, imitacijos būdai ir galimybės.

13. Pavyzdžiui, belgų humanistas J. Lipsius veikalas *Quaestiones epistolicae* (1577 m.) ragino sekti romėnų sidabro amžiaus autoriais: Seneka, Tacitu, Livijumi; prancūzų jėzuitas, poetas ir retorikos profesorius N. Caussin veikalas *De eloquentia sacra et humana* (1619 m., pataisytas leidimas – 1630 m.) nurodė net 139 graikų ir romėnų oratorius, filologus, filosofus, istorikus, Bažnyčios Tėvus, kuriais siūlė sekti.

num libri III (1594 m.) pateikiama sistema, o XVII a. pastebima tendencija įtraukti į paskaitas literatūros naujoves, aptarti specifines (stilių teorijos, metaforos svarbos ir pan.) retorikos mokslo problemas. Jėzuitų kolegijų profesoriai, nors ir ribojami gana griežtų mokymo nuostatų, vis dėlto turėjo gana daug dėstymo laisvės, nes kai kurie paskaitų užrašai rodo išskirtinį jų dėmesį klausimams, kurie buvo aktualūs tik Baroko epochoje (pvz., amplifikacija).

Jėzuitų kolegijų mokiniams taip pat buvo keliami aukšti reikalavimai. Jie turėjo ne tik puikiai išmokti retorikos taisykles, bet ir pritaikyti jas individualioje kūryboje. Todėl retorikos paskaitose daug dėmesio skiriama rašymo įgūdžiams lavinti: parinktam ar pasirinktam Antikos autoriui imituoti, prozos tekstui perrašyti eilėmis ir atvirksčiai, poezijos kūriniams duota tema ir pagal tam tikro žanro taisykles rašyti. Vyravo nuostata, kad mokinys privalo išmokti parašyti lotyniškai eiliuotą ar prozos tekstą, skirtą bet kuriai progai bet kuria tema. XVII a. mokant poetikos ir retorikos taisyklių LDK kolegijose jau buvo remiamasi ne tik garsiausiais Antikos autorių kūriniiais, bet ir žymiausiais savo krašto rašytojais. Kaip sektini imitavimo pavyzdžiai mokykliniuose paskaitų konspektuose pateikiami Jano Kochanovskio (Jan Kochanowski, 1530–1584), Samuelio Twardovskio (Samuel Twardowski, 1600–1661) ir kitų autorių kūriniai. Atsiradęs net atskiras skyrius, analizuojantis lenkišką poeziją, vadinamas *Carmen polonicum*¹⁴. Tad ypač iš aukštesnių klasių studentų buvo reikalaujama ne tik puikiai išmanyti kalbos kompozicijos ir stilistikos subtilybes, nepriekaištingai įvaldyti gausias menines išraiškos priemones, bet ir turėti įvairių kitų mokslų žinių, kurios kalbą darytų suprantamesnę ir įtikinamesnę.

LDK literatūros teorijos palikimas išsibarstęs po ne vienos šalies bibliotekas ir archyvus. Sunku susekti, kokį dalyką ir kokiu metu dėstė konkretus profesorius, kaip jo pristatomą teorinę medžiagą suprato studentai, kaip naudojosi ja kurdami savarankiškus kūrinius. Tvirtai galime teigti tik viena: praktikuotasi ištis buvo kantriai ir daug. Mat poetikos ir retorikos teorijos paskaitų konspektų likę kone tiek pat, kiek ir šių dalykų žinioms įtvirtinti prirašytų studentų pratybų sąsiuvinų, kuriuose randame jų kurtų kalbų duotomis temomis ir įvairių žanrų poezijos bandymų. Šie rankraščiai svarbūs ne tik tuo, kad liudija studentų mokymosi rezultatus. Jie atskleidžia gerokai platesnę epochos kontekstą, iš kurio aiškėja, kokių žinių reikėjo tų laikų žmogui. Kartais jos buvo naudojamos mechaniškai, tik kaip faktai, patvirtinantys ir vaizdžiai iliustruojantys temas, kuriomis kalbama, o kartais studentai, talentingai ir išmoningai jungdami ar gretindami kelių epochų išmintį, gebėdavo atverti įdomių filosofinių, istorinių ar politinių kūrinyje rutuliojamos temos perspektyvų.

14. T. Michałowska, „Źródła staropolskiej wiedzy o poezji“, *Źródła wiedzy teoretycznoliterackiej w dawnej Polsce*, Warszawa, 1999, p. 32–36.

1695 m. Kražių kolegijos retorikos studentų pratybų sąsiuvinis

Krokuvos Čartoryskių bibliotekoje¹⁵ saugomas Kražių kolegijos retorikos studentų pratybų sąsiuvinis vertas ne tik literatūrologų, bet ir istorikų dėmesio. Tai žinomo LDK retorikos dėstytojo, poeto, vertėjo ir teologo Petro Puzinos (Piotr Puzyrna, 1664–1717)¹⁶ retorikos klasės studentų, 1695 m. studijavusių Kražių kolegijoje, pratybų sąsiuvinis *Fructus horni meditationis rhetoricae seu specimina projectus in utraque Eloquentia Rhetorum Crosensium SJ, a. MDCXCV sub R. P. Petro Puzyrna professore*. Rankraštį sudaro 15 dalių: 1. Prozinės įvairių rūšių kalbos (p. 1–219); 2. *Lilium Virginei et angelici principis nostri S. Casimiri [...] poema in eius laudem decantatum* – iš epigramų sudėliotas ciklas (p. 220–250); 3. *Ascia sancti Josephi tutoris Domini Jesu sponsi B. Virginis Mariae* – epinio pobūdžio kūrinys (p. 251–334); 4. *Dictus Dei multiformis* – epigramų ciklas (334–346 p.); 5. *Imago Sancti Jeronimi* – epigramų ciklas (p. 347–371); 6. *Mercurius S. Francisci Borgiae* – eilėraščių ciklas (p. 372–408); 7. *Tabula B. Stanislai Kostcae* – emblemėnė poezija (p. 409–426); 8. *Minervae Christianae S-simae Virgini et martyri Catharinae* – epigramų ciklas (p. 427–446); 9. *Zodiacus Soli increato* – eilėraščių ciklas (p. 447–534); 10. *Tres faces in solenni votorum renovatione* – odės (p. 535–554); 11. *Lumina veritatis* – elogijai (p. 555–574); 12. *Character multiplex* – įvairių žanrų poezija (p. 575–592); 13. *Laureum nemus Crucifixorum* – elogijai ir ornamentinė poezija (p. 593–608); 14. *Eucharisticum non plus ultra* – epigramos (p. 609–662); 15. *Ludi camoenales* – įvairių žanrų poezija (p. 663–694).

Šis Kražių kolegijos studentų retorikos pratybų sąsiuvinis visame XVII–XVIII a. panašaus pobūdžio LDK rankraščių kontekste išsiskiria keliomis ypatybėmis. Pirmiausia pratybų sąsiuvinį, kuriuose rastume visų literatūros žanrų mokinių bandymus, likę ypač mažai. Šis rankraštis kaip tik toks: jame yra prozinių įvairių rūšių kalbų, lyrikos, epigramų, elogijų ir kitų žanrų kūrinių. Kita svarbi rankraščio ypatybė yra ta, kad visi pratybų sąsiuvinyje surašyti kūriniai jau ištaisyti talentingo retorikos profesoriaus P. Puzinos, todėl jų vertė dar didesnė. 1695 m. Kražių kolegijos retorikos klasėje besimokantys aštuoni studentai į Jėzaus Draugiją buvo įstoję 1692 m. Vilniuje. Įdomu, kad didesnė jų dalis vėliau sėkmingai kopė karjeros laiptais ir gavo aukštas pareigas. Tai Urbonas Ignacas Alshutas (Urban Ignacy Als-

15. Rankr. 1866 IV.

16. Žinoma, kad P. Puzina buvo kilęs iš lietuvių bajorų nuo Upytės. 1677 m. įstojęs į Jėzaus Draugiją, 1683 m. jis baigė Vilniaus universiteto filosofijos, o 1691 m. – teologijos studijas. P. Puzina įvairiose jėzuitų kolegijose dėstė poetiką, retoriką (1694–1695 m. – Kražių kolegijoje), filosofiją, o 1699–1705 m. Vilniaus universitete – etikos kursą. Taip pat buvo Mstislavlio jėzuitų rezidencijos viršininkas, Oršos ir Nesvyžiaus kolegijų rektorius. Yra išlikę šio profesoriaus etikos paskaitų konspektai *Ars felicitatis sive ethica* (VUB RS, f. 3, b. 771, p. 116–125; MAB RS, f. 41, b. 708, p. 359–378). Jo brolis Steponas Mykolas Puzina (Stephanus Michael Puzyna, 1667–1738) taip pat buvo jėzuitas, dėstė poetiką, retoriką, filosofiją, teologiją ir kanonų teisę, išleido religinio turinio raštų ir mokslo populiarinimo veikalų.

hut, 1677–1748), tapęs filosofijos ir teologijos profesoriumi ir Rešelio kolegijos rektoriumi; Georgijus Barščius (Georgius Barszcz, 1677–1743), bene žymiausias iš to kurso studentų, garsus pamokslininkas ir administratorius, 1730–1731 m. deleguotas į Generalinę kongregaciją Romoje, o 1731–1735 m. buvęs Lietuvos provincijolas; Pranciškus Hincas (Franciscus Hinz, 1673–1721), garsus dėstytojas, pamokslininkas, bibliotekininkas; Jonas Horodeckis (Jan Horodecki, 1673–1721), įvairių disciplinų dėstytojas ir pamokslininkas; Juozapas Sokolovskis (Jozafat Sokołowski, 1676–1752), mokyklų prefektas, misionierius ir pamokslininkas; Paulius Zavistovskis (Paulus Zawistowski, 1672–1715), misionierius, poetikos ir retorikos dėstytojas; Paulius Ciekavy (Paulus Ciekawy, 1676–1701) tapo klieriku, apie jo pedagoginę ar visuomeninę veiklą žinių nėra. Vienas šio kurso auklėtinis Jacekas Gonsovskis (Jacek Gąsowski, gimė 1673 m.) 1703 m. ordiną paliko.

Kaip įprasta, retorikos studentų pratybų užrašus dažniausiai sudarė religinės tematikos įvairių prozos ir poezijos žanrų kūriniai. Didesnę šio rankraščio kūrinų dalį taip pat sudaro šventiesiems (pvz.: šv. Kazimierui, šv. Stanislovui Kostkai, šv. Pranciškui Bordžai ir pan.), Mergelei Marijai ar Jėzui skirta poezija ir proza. Tačiau pažymėtina, kad daugelyje kūrinų puikiai atsispindi ne tik studentų išmoktos poetikos ir retorikos taisyklės, bet ir tuometis krašto gyvenimas, pajavairintas pavyzdžiais iš antikinės literatūros, mitologijos, istorijos, taip pat tų dienų realijomis, rodančiomis, kad kolegijų dėstytojai ir studentai buvo neabejingi savo meto tikrovei ir visuomeniniam gyvenimui, atvirkščiai – aktyviai jame dalyvavo.

Retoriniu ir šaltinotyriiniu požiūriu viena įdomiausių šiame rankraštyje yra P. Zavistovskio kalba. Jos autorius, kilęs iš Mozūrijos, įstojo į Jėzaus Draugiją, po studijų kurį laiką (1710–1711) dirbo Mstislavlio misijoje, o visą likusį gyvenimą dėstė poetiką ir retoriką Minsko (1711–1712), Žodiškių (1712–1713), Lomžos (1713–1714), Drohičino (1714–1715) kolegijose.

P. Zavistovskio kalbos kontekstai

Kalbos nuo Antikos laikų skirstomos į tris rūšis: iškilmingąsias (*genus demonstrativum seu exornativum*), apmąstomąsias (*genus deliberativum*) ir teismines (*genus iudiciale*). Iškilmingosios kalbos dažniausiai šlovino asmenį ar įvykį. Apmąstomosiose buvo gvildinama problema, ieškoma jos sprendimo būdų, todėl šios kalbos pasižymėjo moralizavimu, sentencijų ir įvairaus pobūdžio pamokymų gausa. Teisminės kaltindavo ar peikdavo. XVII a. ypač išpopuliarėjo iškilmingosios kalbos. Tai susiję ir su panegiriniu to meto literatūros pobūdžiu, ir su proginių kūrinų rašymo tradicija. Pagrindiniai tikslai, keliami visų rūšių retorinėms kalboms ir apskritai literatūros kūriniai, buvo pamokyti, sujaudinti, pradžiuginti klausytoją (*docere, movere, delectare*).

Poetikos ir retorikos profesoriai pabrėžė, kad kiekviena kalba ar literatūros kūrinys turįs tam tikrą sąrangos planą, kurį sudarančios tokios pagrindinės dalys: *inventio* – temos, medžiagos ir išraiškos būdo pasirinkimas, *dispositio* – pasirinktų argumentų išdėstymas, arba kalbos planas, *elocutio* – meninė kalbos išraiška, kuri, anot Cicerono, yra *idoneorum verborum inventio* – turiniui tinkamų žodžių ir minčių pritaikymas ar parinkimas, *memoria* – mokymasis atmintinai, *pronuntiatio* – kūrinio pasakymas auditorijai. Paskutiniai du kalbos rengimo etapai buvo svarbiausi, nes emocingai ir įtaigiai pasakius kalbą jie galėjo sustiprinti, o priešingu atveju – susilpninti išsakomus argumentus. Jei kalbos nebuvo skiriamos sakyti viešai, *memoria* ir *pronuntiatio* dalys buvo nereikalingos ir prarasdavo savo vertę. Kalbant apie 1695 m. Kražių rankraštį, labai tikėtina, kad parašytas kalbas jėzuitų kolegijų studentai turėdavo ir pasakyti, nes mokymo nuostatai reikalavo parengti viešai laisvai ir sklandžiai kalbėti gebantį asmenį, atitinkantį pačius aukščiausius *eloquentia perfecta* reikalavimus.

Kalbos planą, arba *dispositio*, taip pat sudarė kelios pakopos: *expositio* – kalbos įžanga, skiriama aptariamai temai išdėstyti ir klausytojo emocijoms sužadinti, *narratio* – pasakojimas, kuris, pasak Aristotelio, atskleidžia problemos esmę, o faktai dėstomi pagal jų svarbą, taip pat ši dalis turi būti aiški (*lucida, perspicua*), trumpa (*brevis*), įtikinama (*credibilis*), *confirmatio* – patvirtinimas, kai kalboje išsakomi argumentai pagrįsti autoritetingų išminčių ar poetų kūrybos pavyzdžiais, *exornatio* – kalbos pagražinimas deramomis retorinėmis figūromis, *conclusio* – pabaiga, skiriama išsakytoms mintims apibendrinti, akcentams sudėti, klausytojo jausmams sužadinti ir palenkti į savo pusę.

Aristotelis labiausiai vertino apmąstomosios ar patariamosios rūšies kalbas, tačiau daugiausia dėmesio teoriniuose veikaluose skyrė teisminių kalbų kompozicijos būdams. Ir jis, ir vėlesni teoretikai pabrėžė palyginimo svarbą visų trijų rūšių kalbose. Mat oratorius turėtų atkreipti dėmesį į tai, kas naudinga (*utile*) ir garbinga (*honestum*), rasti ne geresnį (*melius*), o geriausią (*optimum*) aptariamąs problemas sprendimo būdą.

P. Zavistovskio kalba – viena iš nedaugelio rankraštyje užrašytų apmąstomosios rūšies kalbų (didžiausią dalį sudaro iškilmingosios), kurioje atsispindi ir retorikos mokslo taisyklės, ir asmeninė išmonė derinti mitologijos, erudicijos ir realybės faktus, taip pat įvesti istorinį to meto kontekstą. Retorikos studentas komponuoja savo kalbą pagal visas minėtas kalbų kūrimo taisykles: išdėsto problemą, išvardija jos keliamus nepatogumus ir pateikia kelis galimus sprendimo variantus. Kalba pavadinta *Declamatio deliberatoria de abbreviandis Samogitiae milliaribus* – „Apmąstomosios rūšies daklamacija apie Žemaitijos mylių sutrumpinimą“.

Antikos literatūros teoretikai reikalavo, kad apmąstomosios rūšies kalbų įžanga būtų kuo trumpesnė ir žadintų klausytojų jausmus bei smalsumą, nes antraip

atrodysią, kad oratorius tuščiai gražbyliauja. P. Zavistovskio kalbos įžanga trumpa ir konkreti. Oratorius sakosi norįs padėkoti Žemaitijai už svetingą prieglobstį. Nors ir galėdamas savo padėką pasakyti įprastais mandagumo žodžiais, kalbos autorius nusprendžia pasielgti kitaip – duoti naudingiausią ir veiksmingiausią, jo nuomone, patarimą, t. y. kaip atsikratyti sunkia mylių našta, kuri Žemaitiją slegia kaip Etna Enkeladą¹⁷ ir Ėnarija Mimantą¹⁸. Todėl kalbėtojas sakosi trumpai ir nedaugžodžiaudamas išdėstysiąs kalbos esmę ir pabandysiąs įrodyti, kad jo siūlymas ne tik naudingas ir būtinas, bet ir nesunkiai įvykdomas. Įžangą gražiai įrėmina jos pradžioje ir pabaigoje pavartotas kreipinys *Auditores* (klausytojai).

Po įžangos pereinama prie problemos, kurią kalbos autoriui priminė perskaitytos Vergilijaus *Bukolikų* eilutės¹⁹, dėstymo. Jam, svetimšaliui, nuostabą ir pasipiktinimą sukėlę ypač blogi ir klaidūs Žemaitijos keliai, nors keliavęs trumpai ir tik vienu pačiu geriausiu vieškeliu, jungiančiu Vilnių su Kražiais (bet girdėjęs, kad Žemaitijos gilumoje keliai dar klaidesni ir sunkiau įveikiami).

Savo žodžius P. Zavistovskis patvirtina pasakojimu apie sunkią praėjusių metų kelionę, nes prisiminimai apie ją net po metų ramybės kraujuojantys tarsi negyjanti žaizda. Taigi keliaudami mokytis iš Vilniaus į Kražius, studentai kažkur prie Vilkijos pasiklydę. Mat keliai ten ypač skardingi ir dar duobėti. Keliautojai tikėjosi, kad, jei pirmosios mylios buvo sunkios, tolimesnės bus bent pakenčiamos, tačiau jų apsirikta, taip pat jie neradę jokių ženklų, žyminčių nukeliautą kelią ar laiką. Negana to, paaiškėję, kad viena mylia Žemaitijoje įveikiama ne per valandą kaip visoje Sarmatijoje (t. y. Lenkijos Karalystėje ir LDK), bet tik per tris ir dar ilgesnį laiką. Tai patvirtina štai toks faktas. Keliauninkai pasiteiravę kelio pakeliui sutikto piemens ir sužinoję, kad iki klausiamos vietos likusi mylia. Kalbos autorius, džiaugdamašis greitai ir laiku pasieksiąs kelionės tikslą, net išlipęs iš vežimo, kad arkliui būtų lengviau, tačiau nei po valandos, nei po antros žadėtosios vietos vis dar nesimatę. Tad keliautojai vėl paklausę kelio laukuose dirbančio žemdirbio ar šienpjovio. Tikėjęsi, kad keliauti likęs vienas kitas stadijas²⁰, jie ir vėl išgirdę, kad likusi dar mylia²¹. Tad vargšai keliautojai niekaip negalėję pasiekti kelionės tikslo, kaip kad Enėjas ilgai negalėjęs rasti pažadėtosios Italijos²².

17. Enkeladas – vienas iš šimtarankių gigantų, Tartaro ir Gajos sūnus, Jupiterio žaibu nutrenktas ir palaidotas po Etnos ugnikalniu, pasak kitos mito versijos, Atėnė ant Enkelado užmetusi Sicilijos salą.

18. Mimantas – gigantas, užmuštas Arėjo ar Dzeuso ir palaidotas Sicilijoje arba po Ėnarijos sala (dabar Ischija).

19. Publius Vergilius Maro, *Eclogae vel bucolica*, ecloga IX, 4 eil.: „[...] veteres migrate coloni“ (nešdinkitės senieji žemdirbiai).

20. Stadijas – 177 m.

21. Tekste šis pasakojimas paremtas klausimais ir labai ekspresyviais, iš antikinės retorikos perimtais sušukimais, pavyzdžiui, *O crudele responsum!* (koks baisus atsakymas), kurie kalbą daro gyvą, išraiškingą ir įtikinamą.

22. Vergilijaus *Eneidoje* pasakojama apie ilgą Enėjo klajones, kol pasiekė Italijos krantus ir ten davė pradžią romėnų giminei.

Toliau pateikiamas kalbos autoriaus pamąstymas apie nuotolio matus. Jis piktinasi, kad Žemaitijoje tokios ilgos mylios ir, prisimindamas lietuvių kilmės iš romėnų versiją, mano, kad ilgio matus lietuviai taip pat galėję perimti iš šios šalies, o, jei itališkos mylios išsigimė, tai bent jau iš pažangesnių šalių – kad ir leukas, bet tik ne barbarų persų parasangus²³. Švelniai šaipydamasis iš ilgų Žemaitijos mylių, autorius į pasakojimą įpina savo mintis apie tai, kas gi pirmasis bus sugalvojęs taip keistai matuoti atstumą. Anot oratoriaus, tas žmogus ūgiu ir jėga turėjęs prilygti gigantams, juk anais laikais matuodamas atstumą jis nesinaudojo skriestuvu, tik savo kojomis. O dabar Žemaitijos gyventojai už savo protėvius yra gerokai mažesnio ūgio ir sudėjimo, jie keliauja nebe pėsčiomis, bet mažais ir varganais vežimais. Tai kamgi reikėtų laikytis protėvių, prilygstančių senovės Antėjams ir Briarėjams²⁴, nustatyto atstumo matavimo?

Po tokio intarpo grįžtama prie temos dėstymo ir vardijamos blygybės, kurias dėl neišvažiuojamų ir klaidžių kelių patiria visas kraštas. Pirmiausia Žemaitijos vengia pirkliai ir nedrįsta atvežti to, ko labiausiai reikia. Dėl to prekyvietės ir turgūs jau yra tapę tik kaimiečių susirinkimo vieta, kur renkamasi išgerti pigaus alaus. Antra, dėl prastų kelių piligrimai aplenkia garsias ir šventas Žemaitijos vietas – Žemaičių Kalvariją ir Šiluvą. Trečia, provincija beveik neturi ryšio su Lietuvos sostine, iš jos neateina nei mokslo, nei jokių kitų žinių.

Išvardijęs blygybes, kurias kelia nesutvarkyti keliai, oratorius siūlo problemos sprendimo būdą, atitinkantį teoretikų rekomenduotą to, kas naudinga (*utile*) ir kas garbinga (*honestum*), sampratą. Jį P. Zavistovskis pagrindžia daugeliu pavyzdžių. Mat Dievas, sako jis, taip sutvarkęs pasaulį, kad tai, kas žmogui naudinga, būtų lengvai pasiekama. Juk nieko mirtingiesiems nėra sunku, nieko norintiems nepasiekama²⁵. Štai kad ir Darėjas, rengdamasis kariauti su Aleksandru, pasiuntęs į priekį tūkstančius karių, kad nutiestų jam kelią, o Kserksas perkasęs Istmo sąsmauką ir, nusausinęs Gindo upę, suskirstęs ją į mažesnius upelius. Gal ir nereikia mums, mąsto kalbos autorius, į tuos pavyzdžius lygiuotis, bet jei anie vyrai nudirbo tokius darbus svečiose šalyse, tai negi būtų labai sunku savaime krašte kelius susitvarkyti. Galiausiai net skruzdės nuolat bėgiodamos išmina takus uolose ir po žeme. Tačiau labiausiai traukia kaimynų pavyzdys. Štai Lenkijos karalienė Bona Sforca, grįždama atgal į savo tėvynę, rūpinosi sutvarkyti nepereinamas vietas ir neišvažiuojamus kelius.

23. Romėnišką mylią sudarė apie 1,5 km, leuką – apie 2,25 km, o persų parasangas lygus 5 km.

24. Antėjas – Libijos milžinas, Poseidono ir Gajos sūnus, Libijos valdovas, kai jis per grumtynes griūdamas prisiliesdavo prie motinos Žemės, vėl įgydavo naujų jėgų. Heraklis jį įveikė tik pakėlęs nuo žemės.

Briarėjas – vienas iš trijų šimtarankių, Urano ir Gajos sūnus, turėjęs penkiasdešimt galvų. Dalyvavo kovoje su titaniais, padėjo Dzeusui savo išvaizda išgąsdindamas priešus, vėliau saugojo titanus, nublokštus į Tartarą.

25. Kalbos autorius perfrazuoja Horacijaus odės eilutę, žr. *Carmina*, I, 3, 37.

Problemos sprendimas, anot kalbėtojo, visai paprastas. Reikia tik Žemaitijos kunigaikštystės seimelyje priimti nutarimą, kad kaimai, esantys prie vieškelių ir nutolę nuo jų per mylią ar dvi, prižiūrėtų jiems priskirtą kelio dalį: prireikus nukastų kalvas, užlygintų duobes, pirmiausia užvertę jas akmenimis, o paskui žeme ir žvyru, pasirūpintų, kad per upelius būtų nutiesti tiltai, kurie per rudens ar pavasario potvynius tvirtai stovėtų ir stipri srovė jų nenuneštų. O toliau esantys kaimai tam reikalui tegul sumoka nedidelius mokesčius, ir per trumpą laiką visa Žemaitija tapsianti prieinama, dažnai lankoma ir turtinga. Tokią praktiką taikęs ir dabartinis Prancūzijos karalius²⁶, kuris savo sostinę Paryžių, paskendusį purve, nuolat vargintą bjaurios drėgmės ir dėl to kitados vadintą *Lutetia*²⁷, per trumpą laiką ne tik išvalęs ir nusausinęs, bet taip pat sutvarkęs, išgrindęs gatves ir pavertęs elegantišku, prašmatniu miestu.

Kalbos pabaigoje, kurią taip pat kaip įžangą žymi ir atskiria kreipinys *auditores*, P. Zavistovskis primena kalbos pradžioje žadėjęs išaiškinti, kaip sutrumpinti mylias ir klaidžius kelius paversti tiesiais, o duobėtus – lygiais. Jo patarimas toks: ilgąsias mylias suskirstyti trumpesnėmis, kad būtų lengviau įveikiamos, taip pat pastatyti stulpus arkliais rišti, o keliautojams pailsėti pastatyti akmens suoloelius. Mylias turėtų žymėti riboženkliai su kryžiaus ženklu ar šventųjų statulėlėmis, ant jų galėtų būti pritvirtinamos akmeninės lentelės, kuriose pažymėtas nukeliautas ir likęs iki tam tikros vietos atstumas, mat tokia informacija ypač svarbi nemokantiems vietos kalbos ir pirmą kartą esantiems svetimuose kraštuose. Tokie ženklai būtų naudingesni už romėnų kryžkelėse statytas Merkurijaus statulas²⁸. Taip keliai žymimi Italijoje, katalikiškoje Vokietijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje ir kitose kultūringose Europos šalyse. O ant riboženklių pastatytos šventųjų statulėlės kiekvieną Žemaitijos kelią, kuris dabar vertas prakeiksmo, padarytų šventu keliu. Oratorius neabejoja, kad Žemaitijoje įvedus krikščionybę klestėję įvairaus pobūdžio pašventinti ženklai, mat tauta esanti ypač dievobaiminga ir pamaldi.

Prieš pat kalbos pabaigą oratorius išmeta paskutinį kozirį, svariausią argumentą. Jis teigia, kad iš tiesų sunku išlaikyti tokią gerą krikščionybės tradiciją šiais nelaimingais laikais, kai Žemaitijos kunigaikštystės satrapas²⁹, eretikas, išsigimęs Radvilų erelio³⁰ apuokas, besislapstantis nuo katalikų religijos šviesos, neaiški asmenybė, apsiginklavęs Stikso žaibais puldinėja kryžkelėse ir miestuose šventus

26. Turimas galvoje Liudvikas XIV.

27. Lot. *luteus* – dumblinas, purvinas; *lutum* – purvas.

28. Senovės romėnai kryžkelėse statydavo keliautojus globojančio dievo Merkurijaus statulas, kurios žymėjo kelius ir jų kryptis.

29. Oratorius tikriausiai kalba apie kunigaikštį Jonušą Radvilą (1612–1655), kuriam 1646 m. karalius pavedė Žemaitijos seniūniją ir paskyrė jį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lauko etmonu. Satrapas – persų karaliaus vietininkas. Tikėtina, kad kalbos autorius vartoja šį žodį norėdamas paniekinti Radvilą, kuris priklausė reformatams.

30. Aliuzija į Radvilų giminės herbą, kuriame pavaizduotas erelis.

ženklus³¹. Retorius tarsi perša mintį, kad kaip tik dėl nepagarbos religijai ir pamaldumo stokos kyla visos kitos nelaimės. Vargu, ar įdėmiai sekęs kalbos mintį ir klausęs racionalių patarimų, kaip geriau sutvarkyti Žemaitijos kelius, klausytojas galėjo tikėtis tokios pabaigos. Nustebinti kūrinio pabaigoje netikėtu ir nelauktu argumentu – barokinės retorikos bruožas, kurį šios kalbos autorius panaudoja.

Kalba baigiama raginimais atnaujinti senuosius pamaldumą simbolizuojančius ženklus, bausti erezijos pasipūtimą, pagalvoti apie ilgųjų mylių keliamus nepatogumus ir sėkmę, kuri aplankys išsprendus neišvažiuojamų kelių problemas. Prašoma atkreipti dėmesį, kaip lengva išvengti tokio pobūdžio blogybių ir paprasta pasiekti naudos. Juk neprotingas tas, kuris savo praradimus supranta, bet nesistengia jų išvengti, neapdairus, kuris visuotinį gėrį mato, bet nesirūpina jo siekti.

Tad P. Zavistovskio kalba, sukomponuota pagal visus apmąstomajai kalbai taikomus kriterijus, turi kelis tarp savęs puikiai suderintus sluoksnius. Autorius lengvai pina graikų mitologijos (Enkeladas, Mimantas, Antėjas, Briarėjas), literatūros (Vergilijus, Horacijus, Seneka), istorijos (graikų ir persų karų, Romos istorijos faktai) žinias ir tų dienų realijas (Liudviko XIV sutvarkytas Paryžius, Jonušo Radvilos gyvenimo faktai, to meto astronomijos žinios, kad saulė per valandą įveikia vieną milijoną šimtą keturiasdešimt tūkstančių mylių).

Baigiamosios pastabos

XVII–XVIII a. jėzuitų kolegijose retorika buvo svarbi edukacinės sistemos dalis, dėstyta ne tik kaip iškalbos taisyklių visuma, bet ir būdas literatūriniais mokinių gebėjimams ugdyti, jų intelektui lavinti, moralinėms, religinėms ir politinėms būsimos krašto elito pažiūroms formuoti, remiantis Antikos ir to meto autorių kūrinių pavyzdžiais.

LDK jėzuitų kolegijose retorika dėstyta pagal Renesanso vadovėliuose (J. C. Skaligerio *Poetices libri septem*, J. Pontano *Poeticarum institutionum libri tres*) pateiktą schemą, tačiau nevingta Baroko epochoje atsiradusių naujovių, susijusių su to meto literatūros pokyčiais. Lietuvos jėzuitų poetikos ir retorikos paskaitų konspektai ir studentų pratybų sąsiuviniai rodo, kad mokant poetikos ir retorikos taisyklių LDK kolegijose buvo remiamasi ne tik garsiausiais Antikos autorių kūriniais, bet ir žymiausiais savo krašto rašytojais. Rankraščiai liudija studentų mokymosi rezultatus, atskleidžia platesnį epochos kontekstą, rodo, kokios žinios buvo svarbios tų laikų žmogui. Kartais jos buvo naudojamos tik kaip faktai, patvirtinantys ir vaizdžiai iliustruojantys temas, kuriomis kalbama, o kartais

31. Kalbos autorius tikriausiai užsimena apie 1647 m. įvykius, kai kunigaikščio Jonušo Radvilos valdose Svėdasuose buvo nuversti prie kelių esantys kryžiai, plačiau žr. H. Wisner, *Jonušas Radvila (1612–1655). Kėdainių šešėlyje*, Vilnius, 2000, p. 94–101.

studentai, talentingai ir išmoningai jungdami ar gretindami kelių epochų išmintį, gebėdavo atverti įdomių filosofinių, istorinių ar politinių kūrinyje rutuliojamos temos perspektyvų.

1695 m. Kražių kolegijos retorikos studentų pratybų sąsiuvinyje *Fructus horni meditationis rhetoricae seu specimina projectus in utraque Eloquentia Rhetorum Crosensium SJ, a. MDCXCV sub R. P. Petro Puzyna professore* pateikti literatūriniai studentų bandymai atspindi ne tik studentų išmoktas poetikos ir retorikos taisykles, bet ir tuometį krašto gyvenimą. Jie rodo, kad kolegijų dėstytojai ir studentai buvo ne tik neabejingi visuomeniniam krašto gyvenimui, bet ir aktyviai jame dalyvavo.

Viena įdomiausių 1695 m. studentų pratybų sąsiuvinyje apmąstomosios rūšies P. Zavistovskio kalba pataria, kaip sutrumpinti Žemaitijos mylias. Ji pasižymi ne tik puikia kompozicija, įvairių meninių priemonių (ypač tokių minties figūrų kaip apostrofa, adnominacija, interrogacija, eksklamacija ir pan.), kurias per poetikos ir retorikos paskaitas pateikdavo dėstytojai, panaudojimu, saikingu erudicijos demonstravimu (Vergilijaus, Horacijaus, Senekos citatos, skirtingi ilgio matai, žinios, kaip matuojamas atstumas kitose šalyse), bet ir atskleidžia jėzuitų kolegijų studentų sąmoningumą, atidumą krašto problemoms, rūpinimąsi katalikybės stiprinimu ir puoselėjimu.

1695 m. Kražių kolegijos retorikos kurso studento kalba apie žemaitiškų mylių sutrumpinimo būtinybę atskleidžia retorikos ir istorijos šaltinių dermę. Ji rodo, kad istorijos mokslui svarbių žinių galima rasti ne tik tradiciniuose istorikų naudojamuose šaltiniuose, bet ir kituose (pvz., poetikos ir retorikos paskaitų konspektuose ar studentų pratybų sąsiuvinuose) to meto tekstuose.

PRIEDAS

Declamatio deliberatoria de abbreviandis Samogitiae miliaribus

Animus mihi est, A[uditores ?] R[everendi ?], Ducatui eximio Samogitiae pro annuo apud se commodo et liberali hospitio gratiam quandam referre. Exiguum scilicet gratitudini meae esset gratias vel sterilibus tantum agere verbis aut apud arcanum pectus cum tacita tantum mecum habere cogitatione, nisi ad quoddam utilissimum et efficacissimum consilium suggerendum procederem. Porro quid utilius inclyto huic Ducatui evenire possit quam immani illa miliarium mole, qua ceu Enceladus quispiam Aethna aut Mimas superiecta premitur Inarime, allevari. Idem vero consilium tam efficax erit, nisi assentiendi obstiterit difficultas, ut vix non difficilium

mihi fuerit illud argumentis quam inclyto Ducatui opere exequi, vix non pronius illi manibus in effectum quam tyroni oratori in orationem verbis deducere. Aperiam igitur nec longis nec ambagiosis, multo minus inanibus mentem meam publico bono (ni fallor) profuturam, totam orationis seriem ad ea reducendo capita, ut idem, quod proposui, non tantum utile, verum etiam necessarium, deinde possibile ac facillimum evincam. Vestram mihi interim, Auditores, pandite benevolentiam ac pro ea, qua in bonum publicum estis voluntate, eidem velificantis consilia accipite.

Multum interest ab orationis limine ulteriori progressui offutura submovere impedimenta, Auditores. Meo quidem intento quae obstant, non video, ut vel inde consilii facilitatem videatis et agnoscatis, nisi forsitan cum ea quisquam occurrat petitione, unde in mentem venerit mihi, homini extraneo et unius duntaxat anni hospiti, ea cogitatio de abbreviandis milliaribus, atque non immerito in dubium vocetur consilium, quod temere et nulla impellente ratione sit susceptum.

At vero mihi ipsa quaestio haec quaestione, ipsa admiratio admiratione dignior videtur, quomodo scilicet inclyto huic Ducatui, milliarium suorum incommoda et molestias quotidie experienti, dudum iam ista non agitata consilia, non quaesita malis remedia, non investigatae viae, quibus viarum difficultates complanarentur. Non sum profecto ex eo Lamiarum genere, quae Politiano³² teste exemptiles oculos in aliena tantum quam acutissime intendunt, ut aliena in domo plura notem penitiusque videam, quam longo incolatu adverterint domestici, quanquam quid ego alienam domum hanc et me eius extraneum audeo dicere, cum et Ducatus hic inclytus iam me indigenatu donavit, cum per annum gremio suo indulgentissime fovit et educavit, et ego vicissim ceu eiusdem patriae natus illius intime affici incommodis, illius ingemiscere debeam calamitatibus. Si igitur ego brevis indigena nec pridem advena nec longo tempore nec multis itineribus (crudeliora enim et intolerabilia in profundiorum audio procurrere Samogitiam), sed uno tantum, quod Vilna Crosos ducit, omnium aliorum longe optimum, tolerabilissimum, frequentatissimum, tritissimum ob viciniam et Cathedrae Samogiticae et metropoleos consiliorum ac conventuum et ob confluxum iuventutis ad Crosense archigymnasium, tantum nihilominus molestiae devoraverim, ut post annuam quietem ceu coalito vulnere maneat adhuc cicatrix et veluti ad ictus recordationem prioris acerbatis sensus recrudescat, nunc potissimum, cum in dies classicum illud expectetur „Veteres migrate coloni“ [*Verg., Ecloga IX, v. 4*]; si, inquam, ego ipsa vocatione ad umbram potius vitae asceticae quam ad lucem publicorum consiliorum factus atque idem non aetate, non experientia gravibus eiusmodi negotiis par, tamen consilium hac super re inire cogor, quomodo non pridem par fuit, ut inclytus Ducatus huc suas curas verteret, huc consilia intenderet, quatenus domesticae suae eidemque

32. It. Angelo Ambrogini Poliziano (lot. Angelus Politianus; 1454–1494).

gravissimae et perpetuae mederetur molestiae. An longo usu et familiari assuetudine ad sensum molestiae occaluit tolerantia? At eiusmodi incommodorum natura est frequentatione non minui, sed augeri, et maxime si urgens quodpiam capessatur iter, nullum est consuetudinis robur, ut quod suapte natura vastum est, contrahat et non potius ipsa morae impatientia exaggeret in immensum. Et possit forsitan assuetudo levamen quoddam aliorum facere incommodorum, vias sicut nec contrahere sola potest, ita nec earum difficultatem minuere. Sensissemus enim utique et ipsi hoc levamen, dum arduum hoc iter conficeremus et milliaria a Vilkiensibus, praesertim praeruptis et confragosis, quae prima erant gravia, decima utique aut ulteriora fierient tolerabiliora, et quod prima dies capere non poterat, altera minueret. Sed cum nullus successus temporis, nulla intervalla locorum superata prolixitatis demerent fastidium, aliam quampiam methodum leniendi mali admonet, quae se lenire posse sponte fatetur consuetudo. Quantus iam maxime properanti animo fastidiosissimae prolixitatis sensus?, quantum taedii cruciamentum?, dum unicum milliare contra omnem omnium regionum ac provinciarum, etiam eidem sceptro Sarmatico obsequentium, morem non unica duntaxat hora, verum tribus ac subinde pluribus continuatur. Interrogo forte viae proximum pastorem idque per nutus vel interpretem, ecquantum ad illum vel ad illum locum restat itineris? Respondet ille unum milliare. Accipio laetus responsum securus termini seu pro refectioe seu pro nocte in tempore attingendi. Urgetur interea equus, properat currus, imo ut eidem levamen et viae compendium faciam, pedes ingredior. Labitur hora, nusquam promissus post milliare locus, altera quoque recessit hora, nondum destinatum accessimus stationem. Erramus forsitan ignari hominumque locorumque, cum bona fortuna alterum offert ex intervallo vel agricolam vel messorum. Hic iterum accepta salute eandem quaestionem petitur [ss]: heus bone, quantum ad illum vel ad illum locum intercapedinis residuum est? Speratur passus unus vel alter aut stadium, cum ecce tibi emergit adhuc milliare. O crudele responsum! Sed in Samogitia perpetuum ac familiare, cum destinatum aliquem locum velut quondam Aeneas Italiae fugientis prendit oras³³. Atque utinam Italiae matris filia natio unde originem, inde terrae quoque ac spatiorum duxisset dimensionem, aut si a patriis Italiae degeneravit milliariibus, cultiorum saltem nationum leucas et non barbaricis Persarum parasangis immaniores eligeret mensuras.

Mille passuum milliare contineat necesse est, si vel nomini suo consentire cupit; si pluribus passibus extenditur, denominationi suae facit calumniam, significationi contumeliam, verbo mentitur. Myriadem nec unam passuum Samogitica passim ceu vastissimo utero complectuntur milliaria et milliare, id est unum passuum mille, dici non erubescunt? Aggredere haec praegrandia milliaria, aggredere unum,

33. Plg. „iam tandem Italiae fugientis prendimus oras“ (Verg., Aen. VI, v. 61).

continuo alia ex aliis et alias ex aliis simul pariunt molestias. O faecunditatem monstrosam! unum milliare in tam multa sobolescere et tamen multa non esse, sed unum. Merito deinceps timendum est, ne tota Samogitia unum perenne milliare putetur. Quod solum, si omnia alia incommoda cessarent, tanti est, ut Ducatus huius amantium movere debeat sollicitudinem. Quantum enim tam vastae provinciae probrum est tam paucis nec pro dignitate sua censeri milliaribus. Amplitudinem eius volo, dum milliarium imminutionem, id est multiplicationem, suadeo. Sol ipse certe, qui velocissimis suis quadrigis singulis horis millionem unum et centum quadraginta millia milliarium (ut accuratissimi supputent astrologi) nullo negotio rapidissimo motu decurrit, si praesentia Samogitica milliaria sibi totidem conficienda essent, vel³⁴ quadrigas sexigis aut octigis mutare et statum in singulas horas milliarium demensum diminuere aut certe horas ad nostri subinde horologii fidem et libram metiri cogeretur. Verum si minor solarium quadrigarum cura tangit Samogitiam, priorum saltem equiculorum, mannulorum inquam, tangeret miseratio, qui tam virium imbecillitate et corporis mole miserabiles quam ad eiusmodi milliaria nulla nati proportione. Ego quoties immanitatem milliarium huius provinciae considero, non vana mentis suboritur coniectatio illos, qui primi eiusmodi milliarium fecere partitionem, tam pro circino geometrico quam pro viarum labore non equinis, sed propriis tantum usos fuisse pedibus. Quia vero ipsi gigantea corporis granditate erant, cuius et nunc in sera posteritate quaedam adhuc supersunt vestigia, suis parca passibus milliarium definivisse spatia, at nunc quoniam sicut omnia alia damnosa dies imminuit, minores quoque Samogitiae a suis maioribus et aboriginibus tantum mole et viribus, quantum tempore decreverint et ad itinerum adiumenta pusilla nimium et misera habeant iumenta; non est aequum ad posteritatis praeiudicium et fatigationem eam milliarium retinere mensuram, quae ab antiquissimis Antheis et Briareis et caeteris quocunque nomine famosis a saeculo terrae filiis fuit determinata. Absit, ut contumeliam illis gentis inclytæ primoribus facere voluerim, cum terrae filios dixi; quomodo enim aliter Famae consanguinitatem illis sartam tutamque conservarem, quam utique

Terra parens ira irritata deorum

Extremam, ut perhibent, Cao Enceladoque sororem

Progenit pedibus celerem et pernicibus alis

Monstrum horrendum, ingens, cui quot [sunt] corpore plumae,

Tot linguae, totidem ora sonant. [*Verg., Aen. IV, v. 178–181, 183*]

Ut autem illis hanc Famae germanitatem servem, non solum gentis avitis decoribus clarissimis inducor, verum etiam illud mihi pro argumento est, quod incredibile sit alios, quam vocabis, centenoque ore sonantis Famae fuisse uterinos,

34. Rankr *et.*

qui tantum voce valuerunt, ut eorum clamor (ita enim minimam portiunculam miliaris dicunt) magnorum instar sit milliarium. Stentore quovis maiores esse voces oportuit aut tales plane, qualem idem Latinorum poetarum princeps tribuit //

Polyphemo Aeneidos tertio [libro:]

Clamorem immensum tollit, quo pontus et omnes

Intremuere undae, penitusque exterrita tellus.

Italiae curvis immugiit Aethna cavernis. [*Verg., Aen. III, v. 178–181, 183*]

Si vero haec vel ab ipsa specie veri multum abesse videntur et genti Samogiticae minus honorifica, imo etiam probrosa essent, quia cum fabulis collidunt, adimenda moles milliarium, quorum causa inclytus hic Ducatus non minus milliarium mole quam eorum infamia laborare videretur. Haec utique infamia est, quae harum terrarum commodis invidet, cum difficultate viarum deterriti mercatores splendori, imo etiam pleraque vitae necessaria in Samogitiam importare non audent. Et ubi enim, quaeso, in toto Ducatu celebres est [!] alibi nundinae et mercatorum conventus?, quorum opportunitate aliae provinciae potissimum florent et suis provident necessitatibus. Hic vero quales sunt mercatus, fama est illas rusticae plebeculae confluges non nisi ad vilis cerevisiae perniciem et lituorum crepitum pertinere. Unde et illud proveniat necesse est, ut incolae Samogitiae pleraque omnia usibus vitae, honori necessaria magnis sumptibus, etiam periculis ex hostili ditone quaerere cogantur. Eadem ipsa milliarium iniquitas in causa est, cur celeberrima sanctitate loca, ut montibus Gordiis Nova Ierosolyma, Szydłoviae Novus Carmelus aut certe Lauretum Samogiticum, minus ab hospitibus peregrinis celebretur. Eadem ratio est, ut aliquibus maxime tempestatibus anni, imo pene semper hic ceu in alio orbe, ceu toto divisi orbe Britanni, sine ulla cum aliis eiusdem Regni membris, sine ulla cum capite provinciae nostrae, cum urbe metropoli Lituaniae, in qua totus sciendorum fons, necessitatum promptuarium, cum illa, inquam, urbe sine ulla communicatione degamus. Atque abunde iam mihi explicuisse videor, quantum necessitatibus Samogitiae consuletur, quantum incommodorum decedet, quantum accedet commodorum diminutis milliariis, imo quantum longe maior omnis opportunitatis auctio, quam milliarium futura [*forsan legendum factura?*] sit imminutio, totumque id commodis accessurum huius provinciae, quod leucarum moli detrahetur. Procedo iam, ut idem possibile esse ostendam, quod utile et necessarium est. Neque mihi multis argumentis in eam rem opus. Deus ipse et natura quaecunque maxime utilia et necessaria nobis esse voluerunt, etiam possibilia et parabilia posuere. Panis hic, quo alimur, vestimenta, quibus vestimur, virtus, qua gratificamur, caelum denique ipsum, o res nimium eximia, pulcherrima, pretiosissima super omnem comparisonem: omnia ista cum nobis unice sunt necessaria, etiam parabilia prostant. Nil mortalibus arduum est, ait poeta, nil volentibus difficile. Praesens igitur negotium, quia maxime necessarium et utile est

bonique publici interest, imo in quo cardine tanta totius Ducatus bona versantur, omnino possibile est. Iam unde possibilitas magis quam ab exemplis adstrui queat? Non conquirō remota, non Persicæ potentiae et opulentiae prodigia, ut Darius contra Alexandrum profecturus, praemissis militum millibus, viam sibi secuturo complanaverit, ut Xerxes montes etiam sustulerit, Isthmum perfoderit, Gindem amnem in multos rivos dissectum siccaverit. Ingentia illa sint et forsā Samogitiae viribus miranda quaedam magis quam imitanda, verum tamen ducta proportione, quod illis regibus in hostico, idem nobis in patria non erit impossibile. Non excedet opus, modo non excedat apprehensionem. Quid reges potentissimos memoro? Formicas etiam assidua discursatione semitas in rupibus impressisse, imo etiam excavasse legimus? An hominum tentamine maius sit, quod imbellia animalcula perfecērunt? Denique ut vicinius ac patrium exemplum habeatur (vicina enim magis movent), Bona Sfortia regina Poloniae, cum a Sigismundo Augusto filio suo extorta venia, ut in patriam Hesperiam non amplius reditura proficisceretur, praemissis operis et sumptibus invia et difficilia itinera curavit complanari. Et tamen illa regalis vidua, invitis Polonis profecta, non ingentes exercitus secum duxit, non copias operarum praemittebat, quodve illa potuit et effecit, inclytus Ducatus collatis consiliis, animis impensis aliquibus non poterit perficere, si voluerit? Et poterit non velle, quod adeo sibi expedit? Et poterit sibi ipsi suisque commodis deesse nolendo? Denique illud ipsum, quod possibile est, non immensis sumptibus, non improbis laboribus, non exhaustis ad fundum viribus perficiendum est: unica comitiola Ducatus totum negotium absolverint. Decernat tantum communibus suffragiis nobilitas, ut circumfusi viis publicis (quales a veteribus viae regiae, praetoriae, militares dicebantur eo, quod ad regiam metropolim aut bella ducunt) pagi, inquam, a talibus viis in circumferentia miliaris unius aut alterius distantes respondentem sibi partem viae faciliēnt, tollant clivos, oppleant hiatus, saxis primum, tum terra et pulvere, in quem usum ipsa utique materiam natura, ne materiae defectus obtendi possit, providit, quae semper vallibus et hiatibus vicinos colles deiiciendos apposuit), sternant etiam ponticulis bene protensis rivos, ut inundationi autumnali aut vernae bene possint supereminere. Ne autem universa laboris solam gravet viciniam, conferant aliquam iustam ad proportionem non magnum ad gravamen contributionem in operas et opes remotiores pagi, et ita brevissimo tempore tota Samogitia se perviam, frequentem, abundantem copiose omnibus necessariis admirabitur et laetabitur. Hanc servavit proxim rex Galliae praesens, qui Parisios, regiam suam, caeno et faeda uligine late squallentem et inde iam olim dictam Lutetiam intra brevissimum tempus non tantum ad munditiam siccari, verum etiam ad elegantiam et magnificentiam sterni curavit.

Plus iam probasse, Auditores optimi, quam assumpsi, viderer, promisi enim breviare miliaria, ego etiam prava in directa et aspera in vias planas mutare

contendo. Vos ego hic ap[er]ello, an non difficilius est vias passim complanare quam milliaria minuere unum secando in plura? Si vero iam illud etiam, quod difficilius esset, possibile et facile esse evici, quanto iam non facilius erit vobis factu, quod ipsa natura sua est pronius. Quanquam ut possibilis, ita longe optima ratio breviandi milliaria esset, si viae iniquitas, quae potissimum moram viatoribus facit, tollatur et exaequetur. Si tamen Appiam viam, qualis Romae sumptu, operibus marmoreis sectoque lapide fuit suspicienda, in Samogitiam attritae opes non sinunt deducere, at saltem Salariam aliquam, qualis similiter Romae ab invehendo sale dicebatur, dirigere quid vetat? Si non potest esse augusta ad pompam, non sit saltem ad difficultatem angusta. Fiat, inquam, salaria seu cum grano salis (ut aiunt), quae modo indiscreta prolixitate meroque neglectu insulsa, horrida et nulli omnino est ad gustum. Occuretur huic malo, ut iam innui, si singula milliaria in terna dividantur. „Describitur (ait Seneca Epistola 89 [v. 3]) in tribus populus, in centurias exercitus, et quidquid in maius crevit, facilius agnoscitur, si discessit in partes“. Imo singuli facilius superantur, qui plures coniuncti erant saepe invincibiles. Ad hoc proderit per aliquem virum prudentem et geometriae peritum articulatim comminuere milliaria, tum ut olim singula lapideis cippis ceu terminis ad equos religandos columnis ad quietem viatorum saxeis sedilibus distinguebantur, proderit, inquam, ad singula milliaria capita, imo saepius Crucis Sanctae trophaea caelituumque statuas disponere, additis saxeis tabulis peritiam viae continentibus, ut peregrinis ignaris tam viae quam linguae consulatur. Talia signa melius et fructuosius vias interpolabunt quam apud veteres Mercurius in divortiis viarum et amburviis poni solitus, ut viam monstraret; imo etiam prosperabunt itinera, recursabunt per intervalla oculis et mentibus sanctissimas in levamen fastidii viatorii sufficient cogitationes; interea vero praecipites ibunt leucae, contrahentur viae, evitabitur aut lenietur fatigatio. Hoc exemplo suadet Italia, hoc qua hortodoxa Germania, idem Hispania, Gallia et caeterae in Europa cultissimae nationes, quae sanctis illis metis dispungendo intervalla efficiunt, ut nec taedium creent itinera et ad illas metas allisae mentes ceu saxum de montis supercilio praeceps, cum in obvium scopulum impingit, novum impetum ac vigorem ac prosecutionem concipiant. Fiet et hoc, ut eiusmodi sanctorum terminorum beneficio non tantum iam salaria, verum etiam quaevis Samogitiae via sit via sacra, quae nunc ob suas difficultates est execrabilis. Non dubito ego antiquitus in Samogitia a primordiis Christianae religionis pro eximia gentis pietate sacros eiusmodi viarum terminos viguisse, imo etiam verax traditio patrum est perstitisse ad calamitosissima illa tempora, cum heterodoxus Ducatus Samogitiae satrapa, Radivilianae aquilae degener bubo, catholicae religionis lucifuga, tenebrio, Stygiis armatus fulminibus per compita et urbes in eiusmodi signa grassaretur. Servatur ea gloria praesentium temporum felicitati, ut vetera pietatis instaurent monumenta, ut victricis olim haereseos castigent insolentiam, ut redivivis signis

religionis luctuosissimam illius in sacra tempestatis oblitterent memoriam. O utinam inclyti huius Ducatus viris illustrissimis, clarissimis, prudentissimis perfrequentis florentissimi opibus et, quod super omnia est, boni consilii amantis celeberrimam panegirim aliquam alloqui daretur, adderem dictis cohortationem, dicerem, Proceres eximii, viri integerrimi, circumspicite vestra damna ex milliarium incommodis, pensate ex eorundem imminutione proditura emolumenta, advertite, quam facile eiusmodi malis carere, bonis potiri. Imprudens est, qui sentit sua damna, tamen haeret in illis, incautus, qui bona maxime publica videt et non curat. Audete aliquid vestris commodis oppor[unum?], nomine dignum, immortalitati profuturum. Ne longiori opus esset peroratione, arriperet utraque manu inclyta Samogitia consilium, exocularetur, gratitudinem nec me dati, nec illam accepti paeniteret. Et quoties directa itinera, insignita sacris trophaeis videret compita facillimaque milliarum decurreret, toties alumnae eloquentiae nostrae in altricem suam Samogitiam gratitudinem sera posteritas praedicaret. Dixi. [Paulus Zawistowski.]

THE MANUSCRIPTS OF JESUIT COURSES OF STUDY IN
RHETORIC AND POETICS IN THE GRAND
DUCHY OF LITHUANIA: A HARMONY
OF THEORY AND PRACTICE

Živilė Nedzinskaitė

Summary

The study of rhetoric in 17th century Europe dealt not only with theoretical problems of the art of eloquence, but it also reflected the changes in literature, in the sphere of values, and was also representative of the more general features of the Baroque epoch. The same characteristics are also relevant to the disciplines of poetics and rhetoric as they were then taught at Jesuit colleges in the Grand Duchy of Lithuania (henceforward – GDL).

The conspectuses and notebooks produced by students who were taught poetics and rhetoric at the Jesuit colleges in the GDL have not been thoroughly investigated so far, despite the fact that they contain interesting material not only for literary, but also for more general studies in history and culture.

This article seeks to disclose how students understood and how they applied the rules of rhetoric while composing their original works. Such a research has

been made possible by the comparative analysis of the methodological works on rhetoric that were used in the Jesuit colleges in the GDL and the recorded language that is representative of the practical results achieved during such courses of lectures; as a basis for such a research the exercise book of students at the college of Kražiai was used. Attention has also been paid to the fact that knowledge from most diverse scholarly disciplines, including history, was being utilised for the education of academic, ecclesiastical and political elite of Lithuania and thus contributed to the formation of religious, moral and political views among a broader politically active public.

We would like to draw attention to a meditative speech which was written down in the above-mentioned Kražiai college notebook. It was composed by P. Zavistovskis, who by proposing to make the miles in Žemaitija shorter displayed his ability to neatly accord rhetoric with historical facts. Moreover, the irreproachable structure, the use of a variety of rhetorical means, the modest display of erudition are the hallmarks of this work, which in its own right is also representative of students' consciousness, of their sensitivity to the problems of the country, and of their care for the maintenance and upholding of the Roman Catholic faith.

Translated by Darius Baronas